

Шомпол О.А.*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

В статті розглядаються міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини.

The international legal bases of securing the ecologic human rights are reviewed in the article.

Постановка проблеми. Історія ХХ століття пов'язується із значним розвитком міжнародно-правового співробітництва держав в різних сферах. Серед пріоритетів співробітництва держав на міжнародному рівні доцільно визначити закріплення та забезпечення основних прав людини, в тому числі екологічних прав.

Актуальність досліджуваної проблеми. В сьогоденних умовах значної актуальності набуває дослідження міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини, які сформувалися як в межах міжнародного права прав людини, так і в межах міжнародного екологічного права.

Ступінь наукової розробки проблеми. На науковому рівні питання закріплення, визначення поняття та змісту екологічних прав, в тому числі, окремі аспекти закріплення та забезпечення екологічних прав людини засобами міжнародного права були в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, таких як: Андрейцев В.І., Андрусевич А.М., Балюк Г.І., Балашенко С.О., Гетьман А.П., Кравченко С.М., Краснова М.І., Кобецька Н.Р., Малишева Н.Р., Макарова Т.І., Шемшученко Ю.С. [1] та інші.

Метою даної статті є дослідження основних міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини в системі міжнародно-правового регулювання відносин щодо охорони навколишнього середовища, використання та відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найважливіших галузей сучасного міжнародного права є права людини. Хоча ідеї прав людини беруть свої витoki з давнини, починаючи з положень Біблії про цінність і недоторканність людського життя, рівність людей, значного розвитку дана галузь міжнародного права набула саме в середині ХХ століття.

Починаючи з середини ХХ століття, із загостренням значних екологічних проблем та процесами формування та виникнення нових держав світу, визнанням та закріпленням основних прав людини, людство усвідомило існуючий взаємозв'язок між станом довкілля та реалізацією і забезпеченням основних прав людини.

Навколишнє середовище можна віднести до вічних, безцінних благ для людини та людства в цілому. Навколишнє середовище виконує в житті та діяльності людини триєдину функцію: економічну, соціальну і екологічну, враховуючи, що його компоненти можуть виступати як основний засіб виробництва, система розселення, шляхи сполучення і розміщення продуктивних сил, а також як джерело, місце і невід'ємна умова людської

*асистент кафедри трудового, земельного та екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

життєдіяльності, матеріальна основа існування і функціонування біологічно взаємопов'язаних природних ресурсів, екосистем, комплексів, формування природних умов для існування живих організмів (біосфери і ноосфери), що продукують встановлення відповідного режиму відтворення, використання та охорони [2].

Це створило передумови необхідності визнання та закріплення екологічних прав людини на рівні міжнародно-правових актів, що вперше сталося із схваленням державами на Стокгольмській конференції ООН з проблем навколишнього середовища у 1972 році Декларації з навколишнього середовища. У преамбулі Стокгольмської декларації зазначено, що як природне, так і створене людиною навколишнє середовище мають вирішальне значення для добробуту і реалізації основних прав людини, включаючи її право на життя.

Відповідно до принципу 1 Стокгольмської декларації закріплено право кожної людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя у довкіллі. Це дає підстави говорити про те, що відповідно до декларації закріплено право людини на сприятливе навколишнє середовище, яке є одним з фундаментальних прав людини та одним з основних принципів сучасного міжнародного екологічного права

Закріплення такого права на міжнародному рівні було сприйнято державами та значно вплинуло на розвиток національного екологічного законодавства, зокрема, на закріплення екологічних прав людини на конституційному рівні.

Починаючи з 1972 року було прийнято декілька міжнародно-правових актів, що в різній мірі врегульовували питання, пов'язані із визнанням, розумінням та забезпеченням екологічних прав людини. Так, у 1981 році була прийнята Африканська хартія прав та народів, що закріпила право усіх народів на задовільне навколишнє середовище, сприятливе для їх розвитку. У 1992 році на другій Конференції ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку була схвалена Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, відповідно до якої було уточнене право людини на сприятливе навколишнє середовище в контексті концепції сталого розвитку, щоб у взаємодії людини та природи були задоволені потреби не тільки сьогоднішніх, але і прийдешніх поколінь.

Перелік таких міжнародно-правових актів можна продовжувати, але спостерігається певна тенденція. Право на сприятливе навколишнє середовище визнається одним з основних прав людини, проте, дане право знайшло визнання та закріплення лише на галузевому рівні, а не в документах про основні права та свободи людини – Загальній декларації прав людини, прийнятій в межах ООН у 1949 році, Європейській конвенції про захист основних прав людини та основних свобод, прийнятій у межах Ради Європи у 1950 році.

Досліджуючи міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини, на нашу думку, доцільно розглядати у більш ширшому аспекті, не обмежуючись розглядом тільки міжнародно-правових актів в галузі прав людини та міжнародних угод, які безпосередньо закріплюють екологічні права. Розгляд міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини в широкому аспекті, дозволяє, на нашу думку, звернутися до аналізу всього міжнародно-правового регулювання в сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Проблемам забезпечення та захисту екологічних прав людини міжнародне співтовариство приділяє досить важливу увагу, про що свідчать багаточисельні міжнародні екологічні договори та угоди, діяльність міжнародних екологічних організацій (урядових та неурядових). Досить показовою є діяльність відповідних спеціалізованих органів ООН, а саме ЮНЕП (наприклад, міжнародна конференція ООН з екологічних проблем – «Саміт Землі», що відбувся в ПАР, в Йоханезбурзі в вересні 2002 року).

Така правотворча діяльність на міжнародному рівні зумовлює величезну увагу до проблем реалізації норм міжнародного права державами в національному праві, яка є досить

гострою в сьогоднішніх умовах. В тому числі і для України. Оскільки, з моменту проголошення незалежності[3], Україна, не тільки прийняла на себе міжнародно-правові зобов'язання УРСР, як її правонаступниця[4], але і бере активну участь у законотворчому процесі, зокрема в сфері міжнародно-правового регулювання використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та охорони довкілля, а також забезпечення і захисту екологічних прав людини.

Проведений аналіз міжнародно-правових екологічних угод, в тому числі тих, до яких приєдналась Україна щодо забезпечення екологічних прав людини, на нашу думку, доцільно назвати наступні акти:

по-перше, це міжнародно-правові акти, що визначають загальні принципи співробітництва держав в галузі екології та закріплюють екологічні права людини – це Декларація принципів, прийнята на Стокгольмській конференції ООН з питань навколишнього середовища (1972 року), Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (1992 року), Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхус, Данія, 1998 року);

по-друге, це міжнародно-правові акти спрямовані на раціональне використання та охорону природних ресурсів та об'єктів, в тому числі тих, що знаходяться під загрозою зникнення та охорону навколишнього середовища в цілому – це Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Гельсінкі, 1992 року), Протокол з проблем води та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Лондон, 1999 року), Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарест, 1992 року) та протоколи до неї: Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з наземних джерел, Протокол про співробітництво у боротьбі з забрудненням морського середовища Чорного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами у надзвичайних ситуаціях, Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення, викликаних похованням, Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні (1968 року), Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971 року), Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою знищення (1973 року), Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979 року), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 року), Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики (1980 року), Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992 року);

по-третє, це міжнародно-правові акти, які мають на меті забезпечення міжнародної екологічної безпеки та регулювання екологічно-небезпечної діяльності, а саме: Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базель, 1989 року), Протокол про відповідальність та компенсацію за шкоду, спричинену в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видаленням, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (Еспо, Фінляндія, 1991 року), Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, Фінляндія, 1992 року), Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979 року), Віденська конвенція про охорону озонового шару (Відень, Австрія, 1985 року), Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озоновий шар (Монреаль, 1987 року) із змінами та доповненнями внесеними у Лондоні (1990 року), Копенгагені (1992 року), Відні (1995 року), Монреалі (1997 року), Пекіні (1999 року), Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992 року), Кіотський протокол до Рамкової конвенції

ООН про зміну клімату (Кіото, Японія, 1999 року), Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою (Брюссель, 1969 року), Конвенція про відвернення забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (Москва, Вашингтон, Лондон, Мехіко, 1972 року), Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря (Гельсінкі, 1992 року), Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки та розробки мінеральних ресурсів морського дна (Лондон, 1976 року), Картахенський протокол по біобезпеці до Конвенції про біологічне різноманіття (2000 року) [5].

Сам перелік міжнародних екологічних угод свідчить про досить високий рівень розвитку та урегульованості на міжнародному рівні правовідносин в сфері охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення міжнародної або глобальної екологічної безпеки, що виникають між державами.

Розгляд зазначених міжнародно-правових екологічних угод в контексті забезпечення екологічних прав людини, з нашої точки зору, цілком виправданий, оскільки вони містять цілу низку міжнародно-правових гарантій реалізації та забезпечення екологічних прав людини. Держави, підписуючи міжнародні угоди, беруть зобов'язання реалізувати їх приписи на національному рівні, з метою ефективного забезпечення екологічних прав людини.

Традиційно, на теоретичному рівні виокремлюють наступні групи міжнародних правовідносин, що регулюються або предметні сфери міжнародно-правової охорони, це:

- обмеження шкідливого впливу на навколишнє середовище;
- встановлення екологічно доцільного (раціонального) режиму використання природних ресурсів;
- встановлення та здійснення міжнародної охорони природних пам'яток та резервантів;
- регулювання науково-технічного співробітництва держав з приводу навколишнього середовища[6].

Проте, проведений аналіз міжнародно-правових екологічних норм дозволяє нам стверджувати, що на сучасному етапі на міжнародному рівні значно розширилися предметні сфери міжнародно-правової охорони. А саме, формуються відносини щодо забезпечення та захисту права людини на сприятливе навколишнє середовище, відносини щодо забезпечення міжнародної або глобальної екологічної безпеки, а не просто зменшення негативного впливу.

Сучасна система міжнародних еколого-правових норм, що сформувалась на міжнародному рівні є досить багатограним явищем, що постійно розвивається та якому притаманна ціла низка специфічних ознак. Серед таких ознак ми можемо назвати наступні. По-перше, найголовнішою специфічною особливістю міжнародних еколого-правових норм є те, що вони базуються на законах природи. По-друге, формування цих норм обумовлене взаємодією екологічних, економічних, соціальних та політичних вимог і чинників. По-третє, ці норми мають комплексний характер, який обумовлений комплексним характером самих відносин, що регулюються. В-четвертих, цим нормам притаманна антропоцентрична спрямованість, іншими словами, ці норми спрямовані на забезпечення і захист права людини на сприятливе навколишнє середовище, яке закріплене в Декларації принципів з навколишнього середовища та розвитку, прийнятої в Ріо-де-Жанейро, в 1992 році. В-п'ятих, останнім часом, спостерігається процес надання цим нормам глобального характеру. Ця тенденція обумовлена глобальним характером екологічних проблем (як, наприклад, зміна клімату), але і значним збільшенням різного роду загроз. В-шостих, спостерігається процес екологізації різних сфер міжнародно-правового регулювання. В-сьомих, дані норми враховують рівень науково-технічного розвитку, враховують нові

наукові надбання, та визначають умови міждержавного співробітництва в сфері екологічно-безпечних технологій, досліджень, тощо. У-восьмих, всі міжнародно-правові екологічні норми можна поділити на норми, так званого «твердого» права (обов'язкового права), та норми «м'якого» права що носять рекомендаційний характер. В-дев'ятих, специфічною ознакою міжнародних еколого-правових норм можна відмітити тенденцію поєднання регулювання на міжнародному рівні публічного та приватного екологічного інтересу. Традиційно, міжнародне екологічне право розглядається в межах міжнародного публічного права, але, останнім часом, з'являються норми (особливо в сфері регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності), які встановлюють вимоги до діяльності, що здійснюється суб'єктами національного права. Дані норми прямо не впливають на відносини, які виникають між суб'єктами національного права, але після ратифікації державою цієї міжнародної угоди зазначені норми стають частиною національного законодавства, і відповідно регулюють відносини між суб'єктами національного права, в тому числі і щодо забезпечення екологічних прав людини.

Висновки. Дослідження міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини дозволяє дійти до висновку, що уся система міжнародно-правових приписів та норм, які регулюють відносини в сфері охорони довкілля, використання та відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки прямо або опосередковано спрямована на забезпечення та захист екологічних прав людини.

Література:

1. Андрейцев В. І. Правові проблеми доступу до інформації та правосуддя в контексті міжнародних конвенцій. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юрид. науки. Випуск 49-51. 2003. – С. 55-64; Балашенко С.А., Макарова Т.И. Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека. Учебное пособие. – Минск: «World Wide Printing», 1999. – 256 с.; Балюк Г.І. Міжнародно-правові засади співробітництва України у сфері нерозповсюдження ядерної зброї. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск № 41. – С. 23-27; Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник / Під заг. ред. проф. С.М. Кравченко – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.; Краснова М.В. Проблеми імплементації в Україні положень Орхуської конвенції. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск № 40. – С. 30-35; Малишева Н.Р. Доступ громадськості до правосуддя з екологічних питань у світлі Орхуської конвенції «Про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» і законодавства України. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. Випуск № 49-51. – С. 80-83; Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. - Киев, 1989.
2. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. Посіб. / Андрейцев В.І. – К. – Знання-Прес.- 2002. – С.13.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року// Відомості Верховної Ради України. – 1990. - №31. – Ст. 429.
4. Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року// Відомості Верховної Ради України. – 1991.- №46. – Ст.617.
5. Тексти міжнародних угод див. Збірник міжнародних правових актів у сфері охорони довкілля. - Екоправо-Львів. – 2002.
6. Тимошенко А.С. Формирование и развитие международного права окружающей среды. – М. – 1986. – 176с.